

dr hab. Marcin Majewski, prof. US

Szczecin, 25 listopada 2024 r.

Katedra Archeologii

Instytut Historyczny

Uniwersytet Szczeciński

Ocena pracy doktorskiej magister Elżbiety Wilczak-Dąbrowskiej

Szklane naczynia stołowe używane w Warszawie w XV-XVIII wieku. Studium archeologiczno-historyczne, t. I-II

ss. 451, 248 ryc., 130 tablic i 3 tabele (tom I), ss. 360, fot., rys. (tom II, cz. 1), ss. 345, fot., rys. (tom II, cz. 2), ss. 409, fot., rys. (tom II, cz. 3), ss. 60, fot., rys. (tom II, cz. 4), napisanej pod kierunkiem dr hab. Krystyny Sulkowskiej-Tuszyńskiej, prof. UMK

Podczas badań wykopaliskowych prowadzonych w miastach historycznych odkrywane są ogromne ilości zabytków ruchomych z czasów późnego średniowiecza i nowożytności, których opracowanie zajmuje zwykle wiele lat. Mimo to badacze podejmują, choć nie często ten trud, czego efektem są tomy publikacji poświęcone wielu kategoriom znalezisk z Gdańska, Wrocławia, Kołobrzegu, Stargardu, ale i Warszawy. Niestety, zdarzają się liczne przypadki, że materiały te nigdy nie ujrzą światła dziennego, a wiedza, którą moglibyśmy zyskać nigdy nie zostanie udostępniona i upowszechniona. Dlatego należy z wielką uwagą i zadowoleniem przyjąć obszerną pracę przedstawioną do oceny, której Autorka, magister Elżbieta Wilczak-Dąbrowska, zadała sobie wielki trud opracowania pozostałości szklanych naczyń stołowych z okresu XV-XVIII w., które pochodzą z wykopalisk archeologicznych Starej i Nowej Warszawy realizowanych w latach 1951-2011(2016). Doktorantka już wcześniej brała udział w przygotowaniu wnikliwej publikacji tej kategorii zabytków, jak i szkła okiennych, pochodzących z badań placu Zamkowego w Warszawie z lat 1977-1983, która ukazała się jako czwarty tom w ramach serii *Archeologia Dawnej Warszawy* w roku 2017.

Już wówczas E. Wilczak-Dąbrowska dała się poznać jako Osoba, która jest w stanie wnikliwie i dogłębnie rozpoznać oraz przygotować do druku artefakty pochodzące z badań archiwalnych, które często nie posiadają odpowiedniej jakości dokumentacji, a ich Autorzy są już niestety nieosiągalni.

Dysertacja przedstawiona do oceny złożona została w dwóch tomach. Pierwsza część obejmuje zasadniczą partię pracy, a druga, złożona z czterech części, katalog. Tom pierwszy składa się sześciu rozdziałów włączając wstęp, bibliografię i tabele. Rozdział I (*Zagadnienia wstępne*, s. 7-54) poświęcono celom i zakresowi pracy, gdzie Autorka scharakteryzowała

m.in. granice chronologiczne, które zamknęły się w okresie XV-1 połowy XVIII w. Nie odniosła się jednak do cezur stylistycznych, także w części poświęconej metodzie, mimo tego, że znalazły się one już w spisie treści i w kolejnych częściach dysertacji. Określanie stylistyczne tej kategorii zabytków, zachowanych w większości we fragmentach, miało zapewne dodatkowo podkreślać jedynie chronologię materiałów, a nie podział chronologiczno-stylistyczny. Warto zaznaczyć, że definiowanie powszechnej, często pozbawionej cech stylowych, kultury materialnej „stylem” nie jest zbyt trafne, ponieważ wówczas przedmiot, ma lub powinien mieć, dystynktywne cechy stylistyczne danego okresu. A co w przypadku, gdy jeden z nich, manieryzm, został w pracy całkowicie pominięty? Świadczy to o tym, że brakowało w zbiorze obiektów o tych cechach czy, że manieryzmu nie było? Przecież chronologia bezwzględna biegnąca wespół z określeniami stylistycznymi, jest zjawiskiem ciągłym. Oczywiście opisywanie zabytków szklanych ma już swoją historię i we wcześniejszych pracach bardzo często przypisywano im określenia stylistyczne, szczególnie w muzealnych opracowaniach katalogowych, których Autorami byli historycy sztuki. Tymczasem, co warto w tym miejscu podkreślić, szkła „archeologiczne” lepiej opracowywać w przekonaniu, że mają one „cechy gotyckie”, „cechy renesansowe” – jeśli takowe posiadają, a narracje budować z udziałem tradycyjnej chronologii. Ponadto należy się nie zgodzić z przyjętą w pracy cezurą, że koniec renesansu w Polsce to trzecia ćwierć XVII w., ponieważ wyznacza się ją już na lata 30./40. XVII stulecia.

Podstawę źródłową pracy stanowi zbiór 1 739 fragmentów zabytków szklanych, które wydzielono z 5 330 fragmentów szkła stołowego, które jest częścią kolekcji 63 612 fragmentów szkieł pochodzących z badań archeologicznych Starego i Nowego Miasta w Warszawie przechowywanych w Muzeum Warszawy. Biorąc jednak pod uwagę załączone do pracy cztery części katalogu materiałów, które nie mają numeracji ciągłej, nie byłem w stanie poprawnie zweryfikować tej liczby, ponieważ według moich obliczeń suma wynosiła 1764 fragmenty. Miejsca i kontekst pozyskania materiałów ukazano na planach miasta oraz zestawiono tabelarycznie z wykazem stanowisk, które kolejno scharakteryzowano. W następnej partii części wstępnej opisano przyjęte metody klasyfikacji i określono podstawowe dwa typy opisywanych naczyń: przeznaczonych do serwowania napojów, trunków lub przypraw na stół i zadedykowane do indywidualnej konsumpcji, które dalej opisano na podstawie dostępnej literatury.

Rozdział II (*Stan badań nad wyrobami szklanymi ze Starego i Nowego Miasta*, s. 55-63) przybliży historię prowadzonych badań nad wyrobami szklanymi pozyskanymi

z miejsc historycznej Warszawy, dla których fundamentalne miejsce miały prace Sławomiry Ciepieli-Kubalskiej.

Część III (*Typologia szklanych naczyń stołowych ze Starego i Nowego Miasta w Warszawie*, s. 64-432) to zasadnicza partia pracy, gdzie Autorka omówiła typologię naczyń stołowych dla Warszawy okresu XV-1 poł. XVIII w. Znalazły się tutaj butelki o cechach wskazujących na używanie w ramach kultury stołu, dzbany, karafinki i dzbanuszki oraz puchary, kufle, pokrywy, kielichy, kieliszki i szklanki. Do niemal każdego wariantu Doktoranta przygotowała interesujący materiał ikonograficzny pochodzący z epoki (reprodukcje malowideł i grafik), rysunki i fotografie poszczególnych zabytków. Zebrano tutaj liczne przykłady różnorodnych naczyń począwszy od butelek z lejkowatym wylewem, butelek z żeberkami, określanymi terminem *Pilgrim Bottles*, butelki czworoboczne zdobione emaliami, filigranem, barwione w masie, dzban w stylu weneckim, dzbany z nawijanych na podstawie wałków szklanych, karafinki i dzbanuszki, puchary z drobnymi guzami, *Nuppenbechery*, *Kraustrunki*, które w całej pracy określane są błędnie jako *Kraustrunki*; puchary z długimi guzami w kształcie „sopli”, które zgodnie z przyjętą terminologią powinny być określane jak poprzednie formy terminem niemieckim: *Faddenrippenbecher*; puchary z żeberkami (*Rippenbechery*), puchary z żeberkami i pionowymi taśmami, gdzie ponownie, znalazła się ryc. 53 jako 61, ale z innym podpisem; różne odmiany *Stangenglasów*, prawdopodobnie *Römerów*, gdzie pojawia się termin „Berkmeier”, który faktycznie brzmi „Berkemeier”; puchary dzwonowate, *Scheuery*, puchary z dekoracją wykonaną diamentem, emaliami, filigranem i aplikacjami, *Spechtery* i *Waffelbechery* i *Warzenbechery*. W opisywanym zbiorze występują również naczynia na nóżkach, puchariki na wielolistnych nóżkach, puchary wysokie, *Keulenglasy*, puchary na dzwonowatych podstawach, które stanowią dość liczną grupę wśród odkrytych fragmentów szkieł stołowych; puchary wydmuchiwane w formach, pokrywy pucharów i kielichów, kufle, kielichy, w tym o dzwonowatych podstawach, z tralkowatymi trzonami, również dekorowanymi w formie, formowanymi na gorąco, kojarzonymi z naczyniami *a la façon de Venice*. Ponadto szklanki dekorowane grawerunkiem i szlifowaniem, które są dobrze znane nie tylko z obszaru czeskiego, ale również brandenbursko-pruskiego. Produkowano je w hutach tego ostatniego obszaru dość intensywnie w końcu XVII w. Podobnie było w przypadku kieliszków o tralkowatych trzonach i dekorowanych grawerunkiem czaszy.

Niniejsza partia pracy, charakteryzuje typy i warianty szkieł używanych na stołach warszawskich w okresie XV-1 poł. XVIII w. Stosunkowo niewiele można powiedzieć na temat szkieł używanych w najstarszym okresie. Nie jest to w żaden sposób materiał tak

reprezentatywny jak ma to miejsce w Gdańsku czy Wrocławiu. Inaczej przedstawia się sytuacja w młodszych okresach, gdzie widoczne są liczne importy naczyń pochodzące nie tylko z Czech i Moraw, ale i Niemiec. Okres stołeczności Warszawy jest dobrze określony materiałem i jego cechy pokrywają się w większości z wcześniejszymi ustaleniami S. Ciepeli-Kubalskiej. Oczywiście interpretacja i liczba opracowanego zbioru zebranego w ocenianej pracy jest nieporównywalna i przeważa na korzyść naszej Doktorantki. Stąd nieco jestem zaskoczony skromnością ostatniej części dysertacji (*Podsumowanie*, s. 433-435), w którym zabrakło wielu wniosków, które można było wyciągnąć na podstawie tak ciekawego i różnorodnego materiału. Być może wynikało to z pośpiechu, który szczególnie jest widoczny w partii maszynopisu poświęconego szkłom z przełomu XVII i XVIII w. Materiał ten można było poddać głębszej analizie, w której pomogłaby wnikliwsza kwerenda bibliotecznej. W związku z tym należało skorzystać z następujących prac:

- Dolczewski Z. 2000. Kubki, kufle i kieliszki, czyli co w czym dawniej pijano. *Kronika Miasta Poznania. Na frasunek...* 4, 45–61;
- Dolczewski Z. 2002. *Vitrea Splendida. Kolekcja szkieł dawnych/Old Glassware Collection*. Poznań;
- Henkes H.E. 1994. *Glas zonder glans. Vijf eeuwen gebruiksglas uit de bodem van de Lage Landen 1300–1800/Glass without gloss. Utility glass from five centuries excavated in the Low Countries 1300–1800*. Rotterdam Papers 9. Rotterdam;
- Wilgocka A. 2016. Przedmioty szklane. W: M. Majewski (red.), *Archeologia Stargardu 2(2). Badania na obszarze dawnego kościoła augustianów*. Stargard, 225–241;
- Wilgocka A. 2019. Przedmioty szklane. W: A.B. Kowalska (red.), *Civitas et urbs, Szczecin od średniowiecza do współczesności. Kwartał I*. Szczecin, 155–177;
- Wojciechowska I. 2023. Szkło stołowe. W: M. Majewski, I. Wojciechowska (red.), *Archeologia Stargardu V.2. Badania kwartału IX. Dawne parcele Targ Drzewny 19-21*. Poznań-Stargard, 363–374;

Niestety magister E. Wilczak-Dąbrowska nie miała możliwości przeprowadzenia badań laboratoryjnych, które mogły okazać się pomocne przy określaniu proveniencji badanych przedmiotów.

W oglądzie szczegółowym materiałów bardzo pomocne są przygotowane cztery katalogi zabytków obejmujące fragmenty szkieł z warszawskiego Starego Miasta, Zamku Królewskiego, Placu Zamkowego i Nowego Miasta. Pierwszy poprzedzony został wstępem

omawiającym budowę not katalogowych, na które składa się opis i lokalizacja stanowiska oraz historia jego badań, a następnie właściwe numery katalogowe. Wszystkie opisane fragmenty szkielec stołowych zostały zilustrowane fotografią i rysunkami, bądź tylko fotografią. Jest to rzetelne opracowanie stanowiące solidny fundament syntezy.

Podstawą ocenianej pracy magister Elżbiety Wilczak-Dąbrowskiej były materiały źródłowe pochodzące z badań archeologicznych prowadzonych przez dziesiątki lat na terenie Warszawy, a które zostały zdeponowane w Jej macierzystej placówce – Muzeum Warszawy. Na wyróżnienie zasługuje praca na materiałem archiwalnym, który obarczony jest wieloma dokumentacyjnymi brakami. Mimo to Autorka podjęła się tego trudnego zadania wydzielając z dziesiątków tysięcy fragmentów szkła pozostałości szklanych naczyń stołowych, które stały się podstawą źródłową Jej pracy. Poddała interpretacji opisane ułamki, które przypisała określonym formom naczyń. Wskazała liczne analogie, które pochodzą przede wszystkim z kwerendy bibliotecznej. Świadczy to o dobrej znajomości zróżnicowanych publikacji z zakresu tematyki złożonej pracy.

Wskazane powyżej drobne błędy i niedociągnięcia nie mają fundamentalnego charakteru i nie wpływają na pozytywny odbiór całości doktoratu. Na uwagę zasługuje staranność w przygotowaniu maszynopisu, materiału ilustracyjnego i obszernych katalogów. Uważam, że po stosownej korekcie i uzupełnieniu oraz przeredagowaniu tekstu powinien on zostać upubliczniony w formie wydawnictwa źródłowego, np. w ramach serii *Archeologia dawnej Warszawy*.

Przedłożona dysertacja zdecydowanie odpowiada wymogom stawianym przez kandydatów do stopnia doktora w dziedzinie nauk humanistycznych, w dyscyplinie archeologia. Na tej podstawie wnoszę o dopuszczenie magister Elżbiety Wilczak-Dąbrowskiej do kolejnych etapów przewodu doktorskiego.

Marcin Mafensl